

Przestrzenne zróżnicowanie i cechy charakterystyczne krajobrazów Polski w ujęciu fizjonomiczno-estetycznym: założenia klasyfikacji i oceny

Physiognomic and aesthetic approach to spatial differentiation and characteristic features of Polish landscapes: assumptions of classification and assessment

Zbigniew Myczkowski

Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Instytut Architektury Krajobrazu
ul. Warszawska 24, 31-155 Kraków
zbyszekm@pk.edu.pl

Abstract: Spatial diversity has become a resonant and catchy phrase in discussions and discourse on landscape architecture, geography and related fields. As the immanent factor has appeared the identity of landscape which first came across it in a dissertation by Janusz Bogdanowski on architectural and landscape regionalisms, where the author claims that the sense of identity with, or attachment to, a site, region and country is essential for his newly proposed, scientific approach to landscape architecture. Typically for all buzzwords or much-talked-about concepts, identity soared into popularity. Perhaps not on the same scale as ecology once did but the risk is it may turn into a field everybody feels an expert in, like medicine or architecture in Poland. The concept of identity grew to be interpreted in various and correct ways by the architectural milieu.

Applying the aforesaid, commonly accepted definitions of identity to landscape as our field of research, in particular landscape in protected areas, we assume that identity is the deepest relationship with the landscape (surroundings) perceived by man, with its historical layers of content (the culture and tradition of a place) and form (the canon of a place).

An evaluation of change in time should be the keynote of deliberations on place identity. Basing on the current status of research, a review of specialist literature and the author's experience to date, the above definitions and terms may be referenced to talk about "former" and "new" place identity, especially if we acquiesce to what is termed "the culture of a place" that originates in love for it and willingness to participate in the act of creation that has been launched upon the site.

The former identity of a site is a sum of man's approaches to the area which we identify and rank according to its landscape-and-architectural interior (or unit), which measures the degree of saturation with and readability of the tangible and intangible elements of the natural and cultural environment.

So defined, it becomes a starting point (or reference) for defining a new identity of a site, by which we understand the totality of contemporary meanings, forms and functions expressed in landscape, which either continue or consciously dismiss the tradition, culture or canon of the site, both in its tangible (material and visual) and intangible (ideological and conceptual) dimension. The new identity of a site is a sum of the contemporary man's approaches reflected in his activity with respect to a given area, measured again according to its landscape-and-architectural interior (or unit). The spatial diversity and characteristic factors of landscapes in Poland in aesthetic and physiognomy aspect are strict connected with above defined identity of place. Both – the natural and the cultural ones, as well as mixed, create the mosaic "picture of country", which reflects its wellness and beauty together with proper management.

Słowa kluczowe: Zróżnicowanie przestrzenne, region, estetyka, fizjonomia, krajobraz

Key words: Spatial diversity, region, aesthetics, physiognomy, landscape

Wprowadzenie

W 2008 roku w Krajowym Ośrodku Badan i Dokumentacji Zabytków (aktualnie Narodowy Instytut Dziedzictwa) zapoczątkowano przewidziany do realizacji do roku 2015 program ochrony krajobrazu kulturowego Polski. Stanowi on po części kontynuację Programu Krajowego „Ochrona i konserwacja zabytkowego krajobrazu kulturowego” prowadzonego w latach 1996–2000 przez Profesora Janusza Bogdanowskiego, w którym rozpoznano ok. 88,5% powierzchni kraju. W roku 2005 w pilotażowym projekcie „Czerwona Księga Krajobrazów Polski” (M. Baranowska-Janota, Z. Myczkowski, R. Marcinek, 2007) w Państwowej Radzie Ochrony Przyrody przy Ministrze Środowiska wytypowano 198 obszarów najcenniejszych krajobrazowo na tle ponad 400 rozpatrywanych. Można ocenić, że co najmniej 50% wysokiej wartości i wyróżniających się krajobrazów kulturowych w Polsce jest zagrożonych intensywnym przekształcaniem. Składa się na nie przede wszystkim: bardzo niski stan zabezpieczenia obszarów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, które nie pokrywają nawet 80% powierzchni kraju. W konsekwencji dominuje rozproszenie zabudowy i dowolność działań w oparciu o decyzje o warunkach zagospodarowania terenu. Ochrona krajobrazu kulturowego w postaci 17 istniejących parków kulturowych przewiduje utworzenie 250 dalszych w wojewódzkich programach i strategiach ochrony zabytków (w tym ponad 150 to inicjatywy samorządowe) jest wciąż daleko niewystarczająca i marginalizowana.

Badania nad polskim krajobrazem kulturowym przyniosły ponadto dodatkowe wyniki w postaci wyłonienia listy krajobrazów o szczególnym znaczeniu oraz dostrzeżenie kategorii krajobrazów zabytkowych. Przyczyniło się to między innymi do opracowania propozycji obiektów, zespołów i miejsc proponowanych do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO i listę pomników historii RP. Wynikało to przede wszystkim z ustaleń teoretycznych, które znalazły odzwierciedlenie w aktach normatywnych o znaczeniu ponadnarodowym, między innymi w Dokumentie Końcowym Krakowskiego Sympozjum KBWE z 1991 (Piotrowska 2011).

Uwarunkowania podjęcia tematu i cel pracy

Stan ochrony krajobrazów zabytkowych jest wypadkową systemu ochrony zabytków w kraju, a w szczególności zależy od doboru i skuteczności narzędzi – administracyjnych form ochrony zabytków. Narzędzia te były i nadal są niewystarczające dla ochrony krajobrazu kulturowego.

W praktyce każda z ustawowych form ochrony zabytków może być stosowana dla krajobrazu zabytkowego, jednak też każda z nich ma ograniczenia i niedostatki.

Pierwszą barierą jest obowiązująca logika samego systemu ochronnego. Jest ona oparta na założeniu o dominującej odpowiedzialności właściciela za stan zachowania przedmiotu ochrony. Takie rozwiązanie było obecne w ustawie z 1962 i jest powtórzone w ustawie z 2003. Organy administracji publicznej, a zwłaszcza Urząd Konserwatorski mają powierzoną rolę nadzorczą i kontrolną oraz w pewnym zakresie inicjatywę stanowienia ochrony.

Obszary krajobrazu zabytkowego z zasady są rozległe i mogą mieć wielu właścicieli. Ustalenie owych właścicieli i uzyskanie ich akceptacji dla objęcia ochroną wskazanego terenu stanowi poważną barierę organizacyjną w obejmowaniu ochroną administracyjną zabytków obszarowych. Sytuacja ta skutkuje zazwyczaj dostosowywaniem granic ochrony, do granic własnościowych, które wybiera się na zasadzie minimalizowania konfliktów. Ochrona konserwatorska jest z zasady bierna, powstrzymująca niekorzystne działania.

Ochrona krajobrazu powinna być czynna. Polega na uprawie krajobrazu (Wodziczko, 1945) i utrzymaniu historycznych form zagospodarowania. Z zasady wyklucza to, bądź mocno ogranicza możliwość współczesnego inwestowania i wprowadzania funkcji użytkowych. Mamy więc do czynienia z sytuacją, gdy właściciel, lub grupa właścicieli ponosi koszty i jest poddana ograniczeniom w imię interesu społecznego. Budzi to zrozumiały opór i chęć ominięcia rygorów ochronnych. W przypadku formy ochrony najbardziej predestynowanej dla ochrony krajobrazu, czyli parku kulturowego, ustawodawca przewidział możliwość rekompensat dla właścicieli gruntów objętych ograniczeniami ochronnymi. To z kolei działa paraliżująco na władze samorządowe, które jako jedyne są uprawnione do podjęcia inicjatywy utworzenia takiego parku. System inicjatyw w zakresie ochrony zabytków przewidziany w ustawodawstwie o ochronie zabytków ogranicza możliwości działania w tym zakresie. Formy ochrony mogą być ustanawiane na wniosek właściciela potencjalnego zabytku, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz władz samorządowych. Ustawodawca zakłada tu wysoki stopień świadomości podmiotów wnioskujących o objęcie ochroną danego obiektu. W przypadku właścicieli, wobec rozdrobnienia własności i pogoni za doraźnym zyskiem trudno spodziewać się gestów równych tym, które na rzecz ochrony przyrody w Tatrach wykonał niegdyś hrabia Władysław Zamoyski.

Urzędy Konserwatorskie na skutek nawału spraw bieżących i niedoborów kadrowych nie prowadzą aktywnej polityki konserwatorskiej. Ich aktywność sprowadza się do odpowiadania na wniosek strony oraz doraźnego „gaszenia pożarów”. W obecnym systemie organizacyjnym i prawnym nie ma miejsca na kreatywność Urzędu Konserwatorskiego, zwłaszcza w zakresie materii tak delikatnej, jak krajobraz kulturowy, czy zabytkowy. Jeśli dodać refleksję, że na przestrzeni dziesięcioleci w Urzędach Konserwatorskich pracowało niewielu specjalistów urbanistów, czy architektów krajobrazu, a w przeważającej mierze sprawy te prowadzą „przyuczeni” doraźnie historycy sztuki, bądź architekci obraz możliwości kreatywności Urzędu w tym zakresie będzie pełen.

Władze samorządowe gmin oscylują między zupełnym brakiem zainteresowania problematyką ochronną, a ostrożnym zainteresowaniem, podszytym niepokojem o koszty takich rozwiązań. Gremia fachowe, dysponują niemal pełnym rozeznaniem uwarunkowań i potrzeb ochrony, ale były i po części nadal pozostają pozbawione bezpośredniego wpływu na podejmowanie inicjatyw w tym zakresie (Marcinek i in. 2009).

Dopiero w roku 2014 opracowanie identyfikacji krajobrazów Polski przez zespół pod kierunkiem Profesora Jerzego Solona (Solon i in. 2014) dla Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska stał się istotnym etapem w integracji i metodyki pełnego rozpoznania zagadnień krajobrazów ojczystych.

Celem prezentowanej pracy jest przedstawienie założeń fizjonomicznej klasyfikacji krajobrazów Polski, zarysowanie kryteriów opisu ich stanu, wskazanie głównych źródeł zagrożenia ich zasobów i walorów oraz określenie pożądanego kierunku działania na rzecz ochrony i kształtowania ich pożądanego stanu.

System fizjonomicznej klasyfikacji krajobrazów Polski

Miasta i wsie polskie, po okresie wielkiej powojennej odbudowy, w końcu lat pięćdziesiątych XX w., padły ofiarą rutynowych działań zmierzających do upowszechnienia, zwłaszcza w ośrodkach miejskich, formy „blokowisk” towarzyszących jakże licznym tzw. planowym poczynaniom. Korzystając z niedostatków ustaw i niedołęstwa służb, indywidualna zabudowa wsi i miasteczek, początkowo stanowiąca margines, szybko, bo już w latach siedemdziesiątych zmieniła się w żywioł niepostrzeżenie przekształcający krajobraz, zwłaszcza dotknięty urbanizacją, we wszechogarniający chaos. Sytuacja ta spotęgowała się na niebывałą skalę w początkach ery transformacji ustrojowej w latach dziewięćdziesiątych XX w. i trwa do dziś, zwłaszcza w imię tak zwanej wolnej gry inwestycyjnej i komercjalizacji przestrzeni. Zatem podstawowym problemem staje się znalezienie dróg wyjścia. Tu właśnie pojawia się konieczność dostrzeżenia krajobrazu jako zasobu będącego źródłem informacji o stanie gospodarki, w konsekwencji dokonywania waloryzacji i formułowania wytycznych, a także planów i projektów ochrony, rewaloryzacji i kształtowania krajobrazów kulturowych, a także naturalnych. Taka pragmatyka poczynañ wiąże się nierozdzielnie z logiką zakresów działania, obejmującą następujące skale:

- ogólną planistyczną dużych obszarów; kraju, województw, powiatów i gmin
- urbanistyczną i ruralistyczną poszczególnych miast i wsi
- architektoniczno-krajobrazową, lokalną.

O tym, jaki dany krajobraz reprezentuje rodzaj i typ, decyduje przede wszystkim jego postać (= obraz), czyli fizjonomia – „wygląd”. Można przyjąć wręcz aksjomatyczne stwierdzenia Zygmunta Nováka i Janusza Bogdanowskiego, że z jednej strony – krajobraz jest odzwierciedleniem wszystkich procesów zachodzących w środowisku tak przyrodniczym jak kulturowym (cywilizacyjnym) oraz, że z drugiej strony - jest zarazem właśnie fizjonomią środowiska. Takie jednoczesne ujęcie czynników dynamicznych (procesy) i statycznych (obraz, fizjonomia) – pozwala na relatywnie obiektywną klasyfikację krajobrazów Polski, które w najbardziej podstawowym ujęciu obrazowane są podanym niżej wyodrębnieniem makromezo- i mikroregionów fizyczno-geograficznych, w klasycznym ujęciu Jerzego Kondrackiego.

Kolejne „przybliżenie” w klasyfikacji krajobrazów, stanowi identyfikacja ich typów według opisu odnoszącego się do dwóch zasadniczych składowych każdego obszaru i wyrażającego go krajobrazu, a mianowicie: rzeźby czyli ukształtowania terenu oraz jego pokrycia czyli form naturalnych - przyrodniczych i kulturowych - cywilizacyjnych występujących na danym terenie.

Trzecią składową jest sposób, w jaki człowiek (będący zawsze podmiotem we wszelkich rozważaniach i klasyfikacjach w odniesieniu do środowiska, zatem i do jego wyglądu – krajobrazu) – percypuje ów „obraz /otaczającego go/ kraju”.

Dyskusja nad klasyfikacjami rodzajów i typów krajobrazu w różnych środowiskach naukowych wydaje się nie mieć satysfakcjonującego wszystkie dyscypliny końca. Inaczej postrzega je geograf fizyczny, inaczej botanik czy leśnik, hydrolog, geolog czy geomorfolog wreszcie – ekolog czy architekt krajobrazu. Znamienne jest tu z jednej strony stwierdzenie Zygmunta Novaka w odniesieniu do regionów krajobrazowych, który wprowadza analogię do oglądu człowieka.. /.../ widziany z boku z góry z przodu czy z tyłu jest zawsze inny /.../, z drugiej Władysława Tatarkiewicza, który stwierdza, iż: wieloznaczność uświadomiona przestaje być groźna.

Dla potrzeb opracowania Czerwonej Księgi Krajobrazów Polski autorzy postanowili przyjąć klasyfikację zarówno rodzajów jak i typologię krajobrazu według niżej podanych form reprezentatywności oraz kryteriów ocen (Baranowska-Janota i in. 2007):

1.1. Rodzaje krajobrazu

Reprezentatywność krajobrazów podstawowych regionów fizyczno-geograficznych:

- Pobrzeża Bałtyckie,
- Pojezierza Południowo-bałtyckie,
- Pojezierza Wschodnio-bałtyckie
- Niziny Środkowopolskie
- Wysoczyzny Podlasko-białoruskie
- Polesie
- Wyżyna Małopolska
- Wyżyny Lubelsko-Lwowska i Wołyńska
- Podkarpacie
- Karpaty
- Sudety i Przedgórze Sudeckie

1.2. Typy krajobrazu

Reprezentatywność krajobrazów według dominacji czynników przyrodniczych i ludzkich:

- krajobraz naturalny,
- krajobraz naturalny przekształcony,
- krajobraz naturalno-kulturowy,
- krajobraz kulturowy,
- krajobraz kulturowo – naturalny.

Reprezentatywność krajobrazów według dominacji elementów rzeźby:

- krajobraz górski,
- krajobraz wyżynny,
- krajobraz nizin,
- krajobraz pojezierzy,
- krajobraz pobrzeży Bałtyku,
- krajobraz dolin rzecznych.

Reprezentatywność krajobrazów według dominacji czynników składnika pokrycia:

- krajobraz leśny (borowy, grądowy, lasów mieszanych),
- krajobraz leśno-polny (mozaika pól i upraw),
- krajobraz rolniczy (mozaikowatych upraw, wielkoobszarowych upraw).
- krajobraz nadwodny (pojezierny, nadrzeczny),
- krajobraz osadniczy (wiejski, miejski, przemysłowy).

Kryteria opisu rodzajów i typów krajobrazu dla potrzeb Czerwonej Księgi Krajobrazów Polski

W literaturze przedmiotu oraz w pracach planistyczno-projektowych dotyczących krajobrazu, stosowane są różne kryteria oceny krajobrazu i jego walorów oraz przeprowadzane są różne podziały krajobrazu. Zagadnienie identyfikacji krajobrazów w skali całego kraju najlepiej oddaje typologia fizyczno-geograficzna, przy czym w ujęciach bardziej szczegółowych przydatna jest również identyfikacja w aspektach: przeobrażeń spowodowanych gospodarką człowieka; architektonicznym i historycznym; planowania przestrzennego. Z kolei do oceny krajobrazu stosowane są metody waloryzacji ogólnie-

przyrodniczej, ekologicznej, urbanistyczno-architektonicznej, linii prostych w krajobrazie i ocen ukierunkowanych na: estetykę; stopień odkształcenia krajobrazów; przydatność dla turystyki i wypoczynku. W ocenach tych stosowanych jest szereg mierników, przy czym nie zawsze są one w pełni obiektywne. Wartości niewymierne podawane są najczęściej w formie opisowej. W ogólnym zarysie stosowane kryteria oceny i wynikające z nich podziały przedstawiają się następująco (Baranowska-Janota i in. 2007):

Kryterium opisu stanu zachowania krajobrazu

- krajobraz harmonijny,
- krajobraz przekształcony/dysharmonijny,
- krajobraz zdegradowany.

Kryterium opisu zagrożenia krajobrazu

- krajobraz bardzo silnie zagrożony – mogą nastąpić zniszczenia nieodwracalne,
- krajobraz silnie zagrożony – mogą nastąpić zniszczenia częściowo nieodwracalne,
- krajobraz zagrożony – mogą nastąpić zniszczenia odwracalne.

Kryterium opisu wartości estetycznych krajobrazu

- krajobraz wybitnie atrakcyjny,
- krajobraz atrakcyjny,
- krajobraz średnio lub mało atrakcyjny.
- Kryterium opisu według częstotliwości występowania krajobrazu
- krajobraz unikatowy,
- krajobraz rzadki,
- krajobraz powtarzalny.

Podział krajobrazów ze względu na stopień ich antropogenicznego przekształcenia na: naturalne, naturalne przekształcone, naturalno-kulturowe, kulturowo-naturalne i kulturowe oraz przedstawienie specyficznych cech powyższych typów w oparciu o przykłady.

Jak twierdzą badacze głównie wywodzący się ze środowiska nauk przyrodniczych - nie ma już na terenie Polski naturalnego krajobrazu pierwotnego. Należy przyznać, iż w odniesieniu do niektórych fragmentów naszego kraju takich jak Tatry czy Białowieża, biorąc wyłącznie fizjonomiczny aspekt krajobrazu - trudno jest pogodzić się z tym twierdzeniem. Bo też i właśnie owo zbliżenie do pierwotności jest pierwszorzędnym wyznacznikiem unikatowości krajobrazu niektórych, nielicznych zapewne ale istniejących obszarów na tle krajobrazu całej Polski. Niemniej dla potrzeb opracowania Czerwonej Księgi Krajobrazów Polski, zgadzając się ze stanowiskiem większości znawców z różnych dziedzin „nauki o krajobrazie” – przyjęto następujący podział (Baranowska-Janota i in. 2007):

- krajobraz naturalny – to krajobraz zbliżony do pierwotnego, w którego postać ukształtowana została i jest nadal utrzymywana w wyniku samodzielnych procesów przyrodniczych. Przykładem takich krajobrazów są w większości wszystkie obszary objęte ścisłą – rezerwatową ochroną przyrody (archetyp: Tatry Puszcza Białowieża);

- krajobraz naturalny przekształcony – to krajobraz o zdecydowanej wyłączności lub dominacji siedlisk i biocenoz przyrodniczych, jednakże jego postać jest bądź utrzymywana w wyniku wspomaganie procesów przyrodniczych przez człowieka, bądź ulega po części działaniu czynników abiotycznych. Przykładem takich krajobrazów są w większości wszystkie obszary objęte częściową – czynną ochroną przyrody (np. parki narodowe w strefie ochrony czynnej lub krajobrazowej) – archetyp: Wolin, Dolina Narwi;

- krajobraz naturalno-kulturowy to krajobraz o zrównoważonym, wzajemnym przenikaniu się siedlisk i biocenoz przyrodniczych oraz zespołów i obiektów cywilizacyjnych; osadniczych, sakralnych, militarnych, infrastrukturalnych utrzymywana w wyniku zarówno wspomaganie procesów przyrodniczych przez człowieka, jak i działaniu historycznie nawarstwionych czynników kulturowych. Przykładem takich krajobrazów są w większości wszystkie obszary objęte ochroną w postaci parków krajobrazowych (archetyp: Mierzeja Wiślana);

- krajobraz kulturowy – to „przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”. Ta definicja przytoczona za wyżej wzmiankowaną ustawą o ochronie zabytków... wydaje się być jasna i syntetyczna. Archetypem tak rozumianego krajobrazu kulturowego mogą być zarówno historyczne centra Krakowa, Torunia czy Gdańska, jak zachowane historyczne układy wsi na przykład Chochołowa, czy Karwieńskich Błot;

- krajobraz kulturowo – naturalny to krajobraz czy przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, posiadająca postać komponowaną lub uporządkowaną według określonej zasady (kompozycyjnej, gospodarczej) utworzoną z tworów cywilizacji i przyrody. Archetypem tak rozumianego krajobrazu kulturowo – naturalnego mogą być zarówno założenia parkowo – ogrodowe (arboretum w Kórniku, Wilanów, Natolin, ogrody botaniczne) jak i kompleksy i systemy wtórnej zieleni na wcześniejszych zespołach kulturowych (zielone systemy dawnych twierdz: Kraków, Przemysł, Zamość).

Zagrożenia zasobów i walorów fizjonomii krajobrazów Polski

Krajobraz stanowi dobro ogólnospołeczne, jest jednym z największych bogactw – zasobów zarówno przyrodniczych, jak i dziedzictwa kulturowego. Jak każdy zatem zasób charakteryzuje się ogromnym zróżnicowaniem o czym świadczą mogą, przyjęte na podstawie dotychczasowej wiedzy o krajobrazie (por. bibliografia) zarówno typy krajobrazów, jak i kryteria ich charakterystyki i oceny opisane powyżej oraz zagrożenia przedstawione w zarysie poniżej.

Źródła zagrożeń dla zasobów krajobrazowych oraz potencjalne skutki dla ich walorów, w tym wartości ekologicznych (przyrodniczych), estetycznych i kulturowych to przede wszystkim:

- chaotycznie rozpraszające się w krajobrazie osadnictwo i budownictwo,
- niszczenie mikro reliefu oraz zacieranie różnorodności form geologicznych i geomorfologicznych,
- uszczuplanie powierzchni biologicznie czynnej,
- przerywanie i zawężanie ciągów ekologicznych,
- przekształcanie i dogęszczanie układów historycznych oraz wprowadzanie w ich obręb obcych regionalnie i bezstylowych form,
- degradowanie fizjonomii krajobrazu poprzez rozpraszanie zabudowy, obudowę ciągów komunikacyjnych prowadzącą do łączenia się sąsiednich miejscowości, zabudowywanie i zasłanianie kulminacji terenu oraz ciągów, punktów i przedpoli widokowych,
- oddziaływania infrastruktury technicznej i komunikacyjnej, w tym:
 - brak pełnego wyposażenia terenu w sieci kanalizacyjne i oczyszczalnie ścieków, powodujące,
 - liczne dzikie wysypiska odpadów,
 - energetyczne linie przesyłowe wysokich, średnich i niskich napięć,
 - stacje (wieże) przekaźnikowe radiowe, telewizyjne, telefonii komórkowej,
 - nadziemne ciągi gazownicze i ciepłownicze,
 - sieć różnej klasy dróg,
 - linie kolejowe,
 powodujące:
 - pogarszanie stanu jakości środowiska, w tym szczególnie wód, gleb i powietrza,
 - fragmentację przestrzeni i blokowanie naturalnych korytarzy migracyjnych
 - obniżanie walorów estetyczno-widokowych;
- intensyfikacja gospodarki rolnej, powodująca m. innymi:
 - recesję tradycyjnych form gospodarki rolniczej, szczególnie pasterskiej i łąkowej
 - rozwój erozji na stokach o nachyleniu ponad 100

- bezpośrednie i pośrednie zanieczyszczenia wód poprzez spływy powierzchniowe nawozów i środków ochrony roślin
- intensyfikacja gospodarki leśnej, powodująca m. innymi:
 - wprowadzenie sztucznych monokultur na dużych powierzchniach
 - rozdrobnienie kompleksów leśnych
 - obniżenie retencji obszaru
 - zalesianie terenów cennych przyrodniczo
- zagospodarowanie turystyczne i związane z nim:
 - wkraczanie z inwestycjami na tereny cenne przyrodniczo,
 - przekraczanie naturalnej chłonności turystycznej, powodujące degradację ekosystemów
 - tworzenie barier ekologicznych;
- Eksploatacja surowców mineralnych, powodująca m. innymi:
 - przeobrażenia rzeźby terenu,
 - zaburzenia krążenia wód,
 - uszczuplanie terenów biologicznie czynnych.

Według dotychczasowych badań autora, zasób i reprezentatywność oraz kryteria typowania obejmują od kilku do kilkudziesięciu „obrazów kraju” z jego części i regionów wyodrębnionych od dziesięcioleci doskonałym podziałem fizyczno – geograficznym, z równoczesnym uwzględnieniem faktów i ocen związanych z:

- wartościami estetycznymi – stopniem atrakcyjności krajobrazu danych miejsc czy obszarów, bo pomimo diametralnego zróżnicowania „materii” danego krajobrazu jest on „wybitnie atrakcyjny” w przypadku Rynku Krakowskiego, Długiego Targu w Gdańsku, jak i Puszczy Białowiejskiej czy Morskiego Oka a „atrakcyjny” w przypadku nabrzeża w Gdyni czy założen parkowo - pałacowych w Dolinie Bobru
- częstotliwością występowania – znowu inną dla „unikatowych” wydm w rejonie Łeby czy łańcuchów górskich Pienin czy Tatr, czy też „rzadkich” sylwet historycznych miasteczek dolnośląskich czy małopolskich lub kulturowo – przyrodniczych postaci uzdrowisk górskich czy nizinnych
- stanem zachowania i nierozdzielnie niemal związanymi z nim zagrożeniami postaci krajobrazu wielu miejsc w naszym kraju, które mimo niejednokrotnie dysharmonijnej formy czy silnego nawet stopnia zagrożenia – może nawet tym bardziej – warte są odnotowania i zapisu w Księdze jak na przykład dynamicznie przekształcane, bezcenne krajobrazowo fragmenty polskiego wybrzeża czy niektóre centra lub przedpola widokowe historycznych miast i osad.

Przyjęte skale ocen dla potrzeb prezentowanego powyżej wyboru i opisu krajobrazów wydają się umożliwiać i uzasadniać prezentowane zestawienie, ponieważ pionierskie i zapewne wskazane do dalszego rozbudowania, niemniej poczynione w myśl kartezjuszowskiej zasady mówiącej, iż: „jeśli dana rzecz chcesz zbadać – to ją zmierz, jeśli miary nie posiadasz – to ją stwórz”.

Zapewne zaproponowany w tej wypowiedzi wybór i jego kryteria będą ulegały z biegiem lat stosownym przemianowaniom, udoskonaleniom czy wzbogaceniom.

W opracowanych dotychczas przez specjalistyczne jednostki naukowe i materiałach instytucji podległych resortowi kultury stwierdza się, że krajobraz kulturowy wymaga rozpoznania w ramach badań i opracowań określających jego zabytkowy zasób oraz wartość tego zasobu. Powinny być one zakończone wnioskami i wytycznymi do jego ochrony, które powinny znaleźć zastosowanie właśnie w procesie zagospodarowania przestrzennego i opracowywania planów ochrony terenów objętych już statusami ochronnymi, np. parków narodowych czy krajobrazowych i ich stref ochronnych.

Propozycje działań naprawczych i wnioski

Można stwierdzić, że rozwiązaniem systemowym o faktycznie realnej sile oddziaływania i przewidywalnej skuteczności byłaby zintegrowana ochrona krajobrazu Polski, która powinna być międzyresortową lub rządową inicjatywą. Poniżej prezentowany jest schemat analizy SWOT, ukazujący ramowe słabe i mocne strony takiej idei (Myczkowski 2011):

Program zintegrowanej ochrony krajobrazu Polski (mocne strony – słabe strony, zagrożenia i szanse):

A. Mocne strony (ZASÓB)

1. Różnorodność przyrodnicza
2. Bogactwo dziedzictwa historycznego
3. Rozpoznanie zasobu przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego jako wartości równorzędnych;

B. Słabe strony (DEZINTEGRACJA)

1. Dezintegracja instrumentów ochrony (ochrona resortowa)
2. Różne statusy ochrony dotyczące tego samego terenu
3. Regres w systemie planowania przestrzennego
4. Konflikty i sprzeczności ochrony przyrody i ochrony zabytków
5. „Asymetria” ochrony przyrody (środowiska) i ochrony zabytków (zwłaszcza w zakresie ochrony obszarowej);

C. Zagrożenia (CHAOS)

1. Zubożenie bioróżnorodności przyrodniczej
2. Dewastacja wartości dziedzictwa historycznego
3. Dalsza „korozja” systemu planowania przestrzennego (fatalne skutki Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, zwłaszcza artykuł 61 „zasada dobrego sąsiedztwa”)
4. Priorytet interesu prywatnego nad publicznym;

D. Szanse (PLANOWANIE ZRÓWNOWAŻONE)

1. Krajobraz jako wspólna płaszczyzna dla zróżnicowanych przedmiotów ochrony
2. Planowanie przestrzenne jak zintegrowane instrumentarium ochrony i zrównoważonego rozwoju
3. Ujednolicenie stosowania zasady odszkodowań („kto niszczy - ten płaci”)
4. Propozycja „Ustawy o ochronie o kształtowaniu przestrzeni”
5. System edukacji pro – krajobrazowej ze szczególnym uwzględnieniem studiów podyplomowych dla pracowników administracji samorządowej
6. Promocja ochrony wartości krajobrazowych poprzez:
 - a. eksponowanie ekonomicznych skutków atrakcji krajobrazu
 - b. wyróżnienia dla gmin za wprowadzanie projektów pro – krajobrazowych i skuteczną ochronę walorów krajobrazowych oraz społecznych i właścicielskich form opieki nad krajobrazami cennymi
7. Współpraca międzyresortowa na rzecz ochrony i kształtowania krajobrazu
8. Rozwój metod monitoringu krajobrazowego
9. Rozwój metod oceny oddziaływania na krajobraz.

Piękno polskiego krajobrazu jest i powinno na zawsze pozostać przedmiotem troski zarówno władz wszelkich szczebli, instytucji, organizacji społecznych, jak i każdego obywatela. Człowiek, który jest niepodważalnym podmiotem wszelkich dziedzin nauki, a także działań - zwłaszcza ochronnych i kształtujących jego byt i środowisko życia – jest jako „centrum” życia minionych, obecnych i przyszłych cywili-

zacji – podstawowym punktem odniesienia, a zarazem „użytkownikiem” zaspakajającym swoje potrzeby „bycia w krajobrazie”. Zatem zarówno jakość jak i skala występowania krajobrazów pięknych uznane zostały de facto za podstawowe założenie dla ich wyboru dla dokumentowania ich postaci i walorów.

Literatura

- Baranowska-Janota M., Marcinek R., Myczkowski Z. 2007. Czerwona Księga Krajobrazu Polski. *Czasopismo Techniczne*. Politechnika Krakowska, Zeszyt 10/2007 (rok 104): 43 – 45.
- Bogdanowski J. 1976. Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu, Ossolineum, Kraków – Warszawa.
- Buchwald K., Engelhardt W. 1975. Kształtowanie krajobrazu a ochrona przyrody, PWR i L Warszawa.
- Ciołek G. 1964. Zarys ochrony i kształtowania krajobrazu. Wydawnictwo Arkady, Warszawa.
- Kondracki J. 1980. Geografia fizyczna Polski, wyd. IV, Warszawa.
- Marcinek R., Myczkowski Z., Partyka J. 2003. Dziedzictwo kulturowe parków narodowych [w:] Partyka J. red.: Ochrona dóbr kultury i historycznego związku człowieka z przyrodą w parkach narodowych. Wyd. Ojcowski Park Narodowy, Ojców: 11 – 17.
- Marcinek R., Myczkowski Z., Siwek A. 2009. Możliwości wdrożenia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej i problem zachowania dziedzictwa kulturowego poprzez kształtowanie krajowej polityki przestrzennej – rekomendacje do KZPK. Ekspertyza na zlecenie Ministerstwa Rozwoju regionalnego, Kraków-Warszawa, materiał niepublikowany.
- Myczkowski Z. 1994. Regionalizacja - czym była, czym jest? jaka być powinna? [w:] red.: Konopka M., Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju. Wyd. Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa-Ciechanów: 232 – 241.
- Myczkowski Z. 1998. Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce. Politechnika Krakowska, Monografia 242, Kraków.
- Myczkowski Z. 2009. O potrzebie zintegrowanej ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego [w:] Janikowski R., Krzysztofek K. red.: Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko – ład przestrzenny – dziedzictwo – w świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych Polski Komitet do Spraw UNESCO, Sejm RP, Warszawa: 65 – 86.
- Novák Z. 1997. Planowanie regionalne i udział w nim architekta. Wydanie III. Politechnika Krakowska im. T. Kościuszki, Kraków.
- Olacek R. 2008 Skarby przyrody i krajobrazu Polski, MULTICO Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Pawlikowski J.G. 1938. O lice ziemi, PROP, Pałac Staszica, Warszawa.
- Piotrowska K. 2011. Uzasadnienie wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa w przeszłości i obecnie [w:] Szmygin B. red.: Wyjątkowa uniwersalna wartość, a monitoring dóbr światowego dziedzictwa. Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Warszawa: 10 – 25.
- Rączka J.W. 1985. Podstawy rewaloryzacji architektury w regionach krajobrazowych. Monografia. Politechnika Krakowska, Kraków.
- Solon J., Chmielewski T.J., Kistowski M., Matuszkiewicz J., Myczkowski Z., Myga-Piątek U., Richling A., Pilit J., Balon J., Pawłowska K., Degórski M. 2014. Identyfikacja i ocena krajobrazów – metodyka oraz główne założenia. Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa (materiał niepublikowany).
- Wodziczko A. 1945. O uprawie krajobrazu. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą*, R.1 nr 2/3: 42 – 56.
- Wojciechowski K. 1986. Problemy percepcji i oceny estetycznej krajobrazu. Wyd. UMCS, Lublin.